

TÜRKİYE'DE KENTSEL KİMLİKLER ve KENTSEL HAREKETLER (2016)

Bu derste -İstanbul örneğine ve mekan-kimlik ilişkisine odaklanarak- 1950'lerden bugüne uzanan süreçte kentsel-toplumsal hareketler, kentsel kimlikler, kentsel bütünleşme, kentsel dönüşüm ve kentsel gerilim olguları tartışılacaktır. Kent sosyolojisinin temel kavramları aracılığıyla yapılacak bu tartışmalarda mekânsal ayrışma, mekânsal parçalanma, mekân ile toplumsal/kültürel kimliklerin ilişkileri, kent imgeleri, kent hakkı konuları sosyal bilimler literatüründeki ve medyadaki temsilleri üzerinden ele alınacaktır.

Dersi alan öğrencilerin; verilecek liste üzerinden seçecekleri bir konu üzerinden **ödev hazırlamaları** ve **dersin 12. haftasında** teslim etmeleri gerekmektedir. Ödev notu derse katılım notuyla birlikte vize notunu oluşturacaktır.

Derslerde işlenecek metinler haftalık programda belirtilmiştir. Öğrencilerin metinler üzerinden yapılacak tartışmaya katılmaları beklenmektedir. Final sınavı ders programındaki metinleri, derste anlatılanları kapsamaktadır.

Dersin tüm metinlerini hakanyucelgsu.wordpress.com ve hakanyucel.net adresinden indirebilirsiniz. Ders ile ilgili tüm güncel bilgileri, ek metinleri ve video linklerini de hakanyucel.net'den takip edebilirsiniz.

Ders gün ve saati	:	Pazartesi, 15.00-18.00
Öğrenci kabulü	:	Pazartesi, 13.00-14.30, Çarşamba 10.00-12.00 Şükrü Sarı Binası, 2. Kat.
Değerlendirme	:	Derse katılım %10; Dönem Ödevi %40; Final Sınavı %50

Yrd. Doç. Dr. Hakan YÜCEL, hakanyucel1970@gmail.com

Ders Programı

2. Hafta (3 Ekim 2016): Mekân ve Kent

ÇAVUŞOĞLU Erbatur, *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*, Ayrıntı yay., 2014, s.78-102.

3. Hafta (10 Ekim 2016): Mekan olarak gecekondulu, gecekondulu ve gecekondulu algısı

ERMAN Tahire, "Gecekondulu çalışmalarında "Öteki" olarak Gecekondulu Kurguları", *European Journal of Turkish Studies, Thematic Issue No 1 – Gecekondulu*, URL: www.ejts.org/document85.htm

4. Hafta (17 Ekim 2016): Kentsel hareketler, gecekondulu hareketi

ERDER Sema, *Kentsel Gerilim*, um:ag Vakfı yayınları, 2. baskı, 2002, s. 21-28.

ASLAN Şükrü, "Kent mekanına aşağıdan müdahalenin bir örneği olarak 1 Mayıs Mahallesi deneyimi" in GÜLTEKİN Ahmet Kerim, GÜNDOĞDU İbrahim, *Devrimci-Halkçı Yerel Yönetimler Umud ve Mücadele Mekanlarından Deneyimler*, Patika kitap 2013, s.175-190.

5. Hafta (24 Ekim 2016): Mekân ve kimlikler I: Hemşehrilik, Sınıf ve cemaat

SCOGNAMILLO Giovanni, *Bir Levantenin Beyoğlu Anıları*, Metis yay., 2. Baskı, 1990, s.24-39.

DUBEN Alan, "İstanbul'da sınıf ve cemaat", in DUBEN Alan, *Kent Aile Tarih*, İletişim yay., 2002, s. 23-37.

6. Hafta (31 Ekim 2016): Mekan ve Kimlikler II: Kentte kadın olmak

KAYNAR Hakan, *Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul'unda Gündelik Fragmanlar*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2012, s. 196-228.

WEDEL Heidi, *Siyaset ve Cinsiyet*, Metis yay., 2001, s. 99-119.

7. Hafta (7 Kasım 2016): Mekan ve kimlikler III: Kentte Genç olmak

YAVUZ İnci, "1980 sonrası dönemde marj dışı gündelik yaşamın düzene eklemlenmesi: Kadıköy Akmar Pasajı Gençliği", *Sosyologca*, sayı:4, Temmuz-Aralık 2012, s. 219-233.

8. Hafta (14 Kasım 2016): Mekânsal-toplumsal ayrışma: "Çılgın kalabalıktan uzak"

KURTULUŞ Hatice, "Mekanda billurlaşan kentsel kimlikler: İstanbul'da Yeni Sınıfsal Kimlikler ve Mekansal Ayrışmanın Bazı Boyutları", *Doğu-Batı Dergisi*, yıl:6, sayı:23, Mayıs-Haziran-Temmuz, 2003, s.75-96.

BALİ Rıfat, "Çılgın kalabalıktan uzak...", *Birikim*, no:123, Temmuz 1999, s.35-46.

9. ve 10. Hafta (21 Kasım-28 Kasım 2016): Varoş: mekânsal ve toplumsal damgalama

YÜCEL Hakan, "Varoşun Üç Hali : "İç Varoş", "Parçalanmış Varoş" ve "Bütünleşik Varoş"", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi • Marmara University Journal of Political Science • Cilt 4, Sayı 1, Mart 2016*, s. 53-84.

GÖNEN Zeynep, "Varoşların zabtiyesi ya da kent yoksullarının neoliberal denetimi", *TOPLUMBİLİM*, sayı:23, Aralık 2008, s. 93-103.

YAMAN Ömer Miraç, *Apaçi Gençlik*, Açılım Kitap, 2013, s.320-350.

11. Hafta (5 Aralık 2016): Kentsel dönüşüm

PEROUSE Jean-François, “Kentsel dönüşüm uygulamalarında belirleyici bir rol üstlenen Toplu Konut İdaresi’nin (TOKİ) belirsiz kimliği üzerine birkaç saptama”, in ÇAVDAR Ayşe, TAN Pelin, *İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali*, Sel yay., 2013, s.81-97.

BORA Tanıl, Türk muhafazakârlığı ve inşaat şehveti: Büyük olsun bizim olsun”, *Birikim*, no:270, Ekim 2011, s. 15-18.

12 Aralık 2016, ÖDEV TESLİMİ!

Bu tarihte derste çıktısı alınıp elden teslim edilmeyen ödevler kesinlikle kabul edilmeyecektir!

12. Hafta (19 Aralık 2016): Kentsel Dönüşüme Karşı Kent Hakkı?:

YONUCU Deniz, “Kapitalizm, suçlulaştırma ve siyaset”, *Birikim*, no: 297, Ocak 2014, s.29-36.

YÜCEL Hakan, AKSÜMER Gizem, “Kentsel dönüşüme karşı Kent Hakkı Mücadelesi: Kazım Karabekir Mahallesi’nde mekânsal kimlik ve dayanışma örüntüleri”, *Eğitim Bilim Toplum*, cilt 9, sayı 36, Güz 2011, s.117-139.

13. ve 14. Hafta (26 Aralık 2016 - 2 Ocak 2017): Kent ve imgesi: İstanbul Örneği

BORA Tanıl, “Türk sağının İstanbul rüyaları: Global şehir, Fatih’in İstanbul’u ve “yeniden fetih””, *Mediterraneans 10*, Sonbahar 1997, s.149-157.

ÖZKAN Derya, “Şark şehrinden “cool” İstanbul’a Değişen İstanbul Tahayyülleri”, *Birikim*, no:277, s. 76-83.

Kaynakça

ASLAN Şükrü, *1 Mayıs Mahallesi 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, İletişim Yay., 2004

BALİ Rıfat, *Tarz-ı Hayattan Life Style’a*, İletişim Yay., 2002

BAYAT Asef, *Ortadoğu’da Maduniyet*, İletişim Yay., 2006

BEHAR David, İSLAM Tolga, *İstanbul’da Soylulaştırma*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2006

BOYSAN Aydın, BOYSAN Burak, *İki Nesil Bir Şehir*, Doğan Kitap, 2012

DUBEN Alan & BEHAR Cem, *İstanbul Haneleri, Evlilik Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, İletişim yay., 2. baskı, 1998

DUBEN Alan, *Kent Aile Tarih*, İletişim Yay., 2002

ERDER Sema, *Kentsel Gerilim*, um:ag Yay., 1997

ERGUN Cem, GÜNEŞ Muharrem, DERİCİOĞULLARI ERGUN Ayşe, *Kent Üzerine Özgür Yazılar*, Bağlam Yay., 2013

ERMAN Tahire, *“Mış Gibi Site” Ankara’da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi*, İletişim yayınları, 2016

GÖKTÜRK Deniz, SOYSAL Levent, TÜRELİ İpek, (yay.haz.), *İstanbul Nereye ? Küresel Kent, Kültür, Avrupa*, Metis Yay., 2011

- GÜLTEKİN Ahmet Kerim, GÜNDOĞDU İbrahim, *Devrimci-Halkçı Yerel Yönetimler*, Patika Kitap, 2013
- IŞIK İ.Emre & ŞENTÜRK Yıldırım, *Öznel, Durumlar ve Mekanlar*, Bağlam yay., 2009
- KARPAT Kemal H., *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, İmge Kitabevi Yay., 2003
- KAYNAR Hakan, *Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul'unda Gündelik Fragmanlar*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2012
- Kentsel dönüşüm ve insan hakları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., Mart 2013
- KURTOĞLU Ayça, *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset*, İletişim Yay., 2003
- KURTULUŞ Hatice (dir.) *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, Bağlam Yayıncılık, 2005
- Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri*, İletişim Yay., 2013
- ÖNCEL Ayşe Derin, *Apartman Galata'da Yeni Bir Konut Tipi*, Kitap Yay., 2010
- ÖNCÜ Ayşe & WEYLAND Petra (der.), *Mekan, Kültür, İktidar*, İletişim Yay., 2005
- PEROUSE Jean-François, *İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri*, İletişim Yay., 2011
- ŞEN Besime DOĞAN Ali Ekber, *Tarih, Sınıflar ve Kent Neoliberalizm Mekanı ve Mücadele Deneyimleri*, Dipnot Yay., 2010
- TABAKÇI Şebnem Çiler (der.), *20. Yüzyıl Kenti*, İmge Yay., 2002
- TEKELİ İlhan, GÜLÖKSÜZ Yiğit, OKYAY Tarık, *Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*, Cem Yay., 1976
- WEDEL Heidi, *Siyaset ve Cinsiyet*, Metis Yay., 2001
- YIRTICI Hakkı, *Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2. Baskı, 2009

TÜRKİYE'DE KENTSEL KİMLİKLER ve KENTSEL HAREKETLER

MEKAN VE KENT

1. ve 2. Hafta: Mekân ve Kent

~~ÇAVUŞOĞLU Erbatur, Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi, Ayrıntı yay., 2014, s.78-102.~~

ÇAVUŞOĞLU Erbatur, *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*, Ayrıntı yay., 2014, s.78-102.

~~TÜRKİYE'DE KENTSEL KİMLİKLER ve KENTSEL HAREKETLER, 1974, s.102-103.~~

TÜRKİYE KENTLEŞMESİNİN TEMEL SINIFSAZ ÖZELLİKLERİ

Doğal ve insan kaynakları kullanılacak sömürgeye sahip olmayan, mevcut kısıtlı imkânlarını kalkınma için ayırmış, sermaye birikimi olmayan bir ülke; kaynak yaratmak için kendi sınırları içinde kaynak transferi yapmak durumunda kaldığında, eşitsizlikler ve bu eşitsizliklere karşı dirençler oluşur. Devlet bu durumlarda toplumsal sınıflar arasındaki dengeleri sağlamak ve iknayı üretecek politikalar üretmek durumundadır. Kapitalist modernleşme modelinde, devlet sınıf ilişkileri ile dönemsel olarak hegemonik hale gelen sınıf çıkarları, ittifaklar ve tarihsel bloklar incelendiğinde çeşitli kesimler lehine işleyen süreçler görülür. Devlet bu ilişkilerin sürmesinde ideolojik koşulların denetimi ve iknanın üretilmesini sağlarken, durumun garanti edilmesi için baskı araçlarını da sürekli hazırda bekletir.

Sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitle hedefi ile yola çıkan Cumhuriyet projesi bir yandan da kapitalist modernleşmeyi gerçekleştirecek bir kalkınma modeline gereksinim duymuştur. “Türkiye’de sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleye vurgu, sınıf çatışmasını esas kabul eden sosyalist ve komünist hareketlerden çok, Osmanlı’nın heterojen, çoğulcu, parçalı toplumsal ve siyasal yapısına karşı öne çıkarılmıştı; bütünleştirici ve homojenleştirici bir milliyetçi söylemin yapıtaşlarından birisiydi” (Karaömerlioğlu, 2011: 44). Bu nedenle de korporatizm Türkiye’de her dönemde geçerli olan ve varlığı tartışma dışı tutulan bir ideoloji haline geldi.

Sermaye birikimi olmayan, üstelik Osmanlı’nın borçlarını devralmış, üretim araçları ve üretme kapasitesi kısıtlı, yetişmiş

uzman, kalifiye işçi açısından fakir, çalışabilir durumda emekçi sayısı bile yetersiz bir ülkenin, bağımsızlık savaşının ardından dış yardım ve destek imkânlarının kısıtlılığı da göz önüne alınırsa sorunsuz bir kalkınma gerçekleştirmesinin neredeyse olanaksız olduğu görülecektir. Bu süreçte sosyal adaletin sağlanması da doğal olarak son derece ütöpik bir hedeftir. Bu açıdan, oluşan eşitsizlikleri doğallaştıran, bu eşitsizlikler karşısında isyan etmeyi önleyen, farklı toplum kesimlerini kaynaştıran, bir aradalık/bütünlük duygusunu yaratmak gerekir. Milliyetçilik ve aşkın devlet anlayışı bu duygunun yaratılmasında önemli bir işlev görür. Dahası korporatist bir ideolojinin benimsenmesiyle, sınıfsal çıkarların önemsizleştirilmesiyle mümkündür.

Cumhuriyet sınıfsal oluşumların çoğunu Osmanlı'dan devralmıştır. Osmanlı'dan devralınan yapının oldukça eşitsiz bir toplumsal yapı olduğu, savaş sonrasında yoksulluk, açlık ve sefaletin yaygınlığı ve bu tablonun daha da vahim bir hal aldığı göz önüne alınmalıdır.²² Cumhuriyet tarihi boyunca da eşitsiz bölüşüm giderek çoğalan ve kapitalizmin en vahşi yaşandığı ülkelerdeki uçurumları aşan seviyelere ulaşmıştır. Toplumsal huzur ve adaleti tesis etmek için bu adaletsizlikleri normalleştirip doğallaştıran bir ideoloji ve bu ideolojiye rağmen oluşabilecek memnuniyetsizlikler karşısında sistemi tadil etmek üzere geliştirilmiş zenginliği yeniden dağıtma araçları gündeme gelmiştir.

Cumhuriyet tarihi bir yandan modernleşme ve bu modernleşme projesinin pozitivist aklı ve mekân estetiğini içselleştirme süreci iken, diğer taraftan kentleşme ve kentleşme sürecidir. Bu anlamda bir yandan kırsal ve kentsel mekân, diğer yandan kırsal ve kentsel toplum sürekli hareket ve değişim halindedir. Kuşkusuz bu durum kapitalist modernleşme ve kentleşme süreçlerinin tüm çelişkilerinin yanı sıra özgün sorunları da içermektedir. Sınıfsal çelişkinin mekânsallaşması

22. Türkiye'de kent yoksulluğunun tarihsel bir süreç içinde toplumsal görünümü için bkz. Erdoğan vd, 2007.

ülkesel, bölgesel, kentsel, kırsal, kent içi ölçeklerde gerek istatistiksel yöntemlerle gerek çıplak gözle gözlemlenebilecek bir süreçtir.

Kısıtlı kaynaklarla, sermaye birikimi olmaksızın ve kısa sürede tamamlanmaya çalışılan bir modernleşme projesinin bütünüyle başarılı olması beklenemez. Gerçekten de Türkiye modernleşmesi, projeden çeşitli tavizlerle başarılmış, orijinalinin ucuz ve düşük kaliteli bir taklidi olan, bedeli ödenmemiş bir modernleşme süreci olarak okunabilir. Hızla kalkınmak ve gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşmak isteyen Türkiye, tüm kısıtlı kaynaklarını kalkınmaya ayırırken, kentleşme gibi pahalı ve zor bir süreci iyi yönetememiş, akılcı mekân politikaları üretmekte sorunlar yaşamıştır.

Altyapı, konut, mal ve hizmetlerdeki ucuz ve geçici çözümlere dayanan bu bedelsiz modernleşmenin maliyeti orijinalinden çok daha pahalıya patlamış, bedeli yaşanan doğal felaketlerle daha da ağır biçimlerde ödenmek zorunda kalmıştır. Bu süreç aynı zamanda insan hayatını değersizleştiren pratikler olarak da ortaya çıkmaktadır: Türkiye iş kazası, trafik kazası vb olarak adlandırılan, sıradan ve doğal bir durum olarak açıklanan cinayetlerde istatistik olarak çok kötü bir tablo sunmakta, toplumun büyük kesiminin etkileniyor olmasına rağmen bu konular kamuoyunda önemli bir muhasebeye tabi tutulmamaktadır.

Ülke çapında yeraltı ve yerüstü kaynaklara ilişkin envanter çalışmaları yapılamamış, bu kaynakların yönetimi planlı bir şekilde gerçekleştirilememiştir. Kentsel alanda konut-iş ulaşımına ilişkin formel organizasyona ek olarak gecekondu-işporta-dolmuş biçiminde kendiliğinden çözümler gelişmiş, kimi zaman bunlar temel unsurlar haline gelecek biçimde yaygınlaşmıştır. Bugün çarpık ya da enformel kentleşme olarak tanımlanan kentsellik aslen kaynakların kalkınmaya ayrılmasının, ucuza kentleşme ihtiyacının ve çarpık bir ekonomi ile gelir dağılımının sonucu olarak okunmalıdır. Gecekondulaşmayı önlemek üzere dar gelirli kesime yönelik altyapısı hazır arsa sunumu

fikirleri üretilmişse de uygulaması gerçekleşmemiştir (Gürel vd, 1996).

1858'deki Arazi Kanunnamesi İslami mülkiyet anlayışını büyük ölçüde değiştirmiş olsa da asıl 1924 Anayasası ile özel mülkiyet ve miras hakkının tesis edilmesi mülkiyeti temel alan bir kapitalist kalkınma paradigmasına işaret ediyordu. Kadastro yokluğu bu noktada önemli bir belirleyici olmuştur.²³ Uluşun coğrafi bedeninin inşası, mekânların kodlanıp mülkiyet ilişkilerine sokulması ve vergilendirilebilmesi ancak haritalarla mümkün olabilir. Bu anlamda haritalar hem kapitalizmin hem de devlet iktidarının güç ve kontrol aracıdır (Pickles, 2011; Harvey, 1997). Süreci akılcılaştırmak ve bir düzene oturtmak için öncelikle envanter çıkarılması gerekecektir. 1926 İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 nüfus ve tarım ile sanayi sayımları bu akılcılığın ürünü olan çabalardır.

1950'lere kadar süreçte mekânın kapitalist bir mülkiyet anlayışına elverişli hale getirildiği, kırdan devlete ait toprakların dağıtılması ve tarımsal üretim araçlarının geliştirilmesiyle bir verimlilik hedeflendiği, Köy Enstitüsü gibi kurumlarla Cumhuriyet ideolojisinin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Kentsel alanda ise özellikle sanayi ve ticaret alanında faaliyet gösterecek kesimlerin desteklendiği, kentlerin birbirlerine bağlanarak iç pazar bütünlüğü yaratılmaya çalışıldığı, yapı malzemesinden kent formuna kadar modern bir anlayışla mekân üretiminin gerçekleştiği görülmektedir. Bu döneme kadar denilebilir ki Cumhuriyet'in devrimleri de nimetleri de ülke coğrafyasına eşit dağılmamış, özellikle kırsal alan büyük ölçüde bunlardan mahrum kalmıştır (Tütengil, 1975; Pamuk ve Toprak, 1988).

1950 sonrasında ise ciddi bir iç göç dalgasıyla²⁴ birlikte hızlanan enformel kentleşme süreci dikkat çekicidir. Türkiye

23. Osmanlı'dan kalma tımar, iltizam haklarının mülkiyete dönüşmesi, toprak mülkiyetine dayalı nüfuzlu aileler yaratırken, Ermeni ve Rumlardan kalan toprakların da paylaşılmasında çeşitli yerel iktidar ilişkilerinin belirleyici olduğu, birçok karmaşanın yaşandığı söylenebilir.

24. Türkiye'deki iç göçün niteliğine ilişkin ayrıntılı bir analiz için bkz. İçduygu, 1998.

içinde göç edenlerin yaklaşık üçte ikisi varış noktasında enformel/marjinal sektörlerde, düzensiz/geliri az işlerde çalışmaktadır (İçduygu, 1998). Kentsel mekânın, kentsel hizmetlerin ve istihdamın üretilmesinde devletin rolü yine kısıtlıdır. Ancak bu kentsel mekân üretiminin olmadığı ya da ülke toprağının metalaşma sürecine girmediği anlamına gelmez. Marshall Yardımı ve tarımda makineleşmenin ardından kırdan kopan emeğin kentte kendi yaşam alanını inşa etmesi, kente tutunmak için çeşitli çözümler icat etmesi Türkiye kentleşmesinin temel niteliklerinden biri olan gecekondulu olgusunu doğuracaktır.

İlginç bir biçimde 1960'larla birlikte hızlanan gecekondulaşma ve diğer enformel süreçler tam da Türkiye'nin dünya kapitalizmi ile bütünleşmesinin planlı biçimde gerçekleştirilmek istendiği yıllardır. DPT'nin kuruluşu ve kalkınma planlarının hazırlanmaya başlaması bu niyetin bir ürünüdür (Türkcan, 2010). Devletin büyük kamu yatırımları ve altyapı inşaatları ile ilgilendiği bu yıllarda barınma ve çalışma işlevli kentsel mekânların üretiminde vatandaşın etkili olduğu görülmektedir. 1980'lere kadar olan süreç küçük girişimcilerin formel çabalarına ve emeğin kendini enformel olarak üretmesine sahne olacaktır. Bu dönemde dikkat çeken bir başka mekân üretim biçimi de kooperatifleşmedir. Kooperatifler aracılığıyla birikimlerini bir araya getiren küçük girişimcilerin konut ve işyeri üretiminde etkili olduğu söylenebilir. 1980 sonrasında ise mekân üretiminde yeni ve güçlü aktörler ortaya çıkacak, onların etkisiyle mekân üretimi hızlanacak ve dönüşümler radikalleşecektir.

Türkiye'de büyük ölçekli, rasyonel konut üretiminin olmayışının nedenleri, sadece ülkenin maddi kaynaklarının yetersizliğine ve inşaat sanayinin ilkelliğine değil, aynı zamanda mimari üretimi yönlendiren önceliklere, politikalara ve siyasete de bağlıdır... Kitle iskânının gelişmemesinden, seri üretimi sağlayacak ileri teknolojinin yokluğu kadar, büyük şehirlerdeki spekülasyon arsa fiyatları, kapsamlı planlama ve arazi kamulaştırma politikalarının olmayışı, rejimin kamu binalarına öncelik vermesi ve son olarak, iskân uygulamalarını geliştiren

tirecek güçlü bir özel sektörün olmayışı da sorumluydu (Bozdoğan, 2002: 243).

Yaklaşık 50 yıla sığan bu hızlı kentleşme süreci kentsel ve kırsal mekânda ve dolayısıyla toplumsal yapıda hızlı ve büyük dönüşümlere yol açmıştır. Daha önceki dönemlerde yangın, sel, deprem gibi doğal felaketler sonucunda dönüşen kentsel doku, giderek yeni ve modern planlama anlayışı, malzemeler ve artan kamu yatırımları ile dönüşmeye başlamış, kentlere yönelik kitlesel göçlerle birlikte yeni bir radikal değişim yaşadıktan sonra büyük sermaye ve devasa projeler aracılığıyla yeniden üretilmeye başlanmıştır. Denilebilir ki her çeyrek yüzyılda yeni bir çehre kazanmış olan kentsel mekân, dinamik bir kentsel ve toplumsal yapı yaratırken aslında sürekli mekân üretimine dayalı bir kalkınma modelini de yaratmıştır. Cumhuriyet'in başında %20'lik kentli nüfusun yaklaşık 90 yıl içinde %80'i kentli olan ve hâlâ kentleşmeyi sürdüren bir topluma dönüştüğü çarpıcı biçimde görülecektir.²⁵ Bu kentleşme sürecinin temel sınıfsal özellikleri ve mekân politikası bağlamında ayrıştırılabilen dönemleri incelenmeye değerdir.

Türkiye'nin kentleşme süreci önemli eşitsizlikler üreten bir süreç olarak da yaşanmakta, yeni yoksulluk halleri de ortaya çıkarmaktadır. Buğra, "yoksulluğun her şeyden önce, insanın topluma diğer insanlar gibi katılabilmesini engelleyen bir sosyal dışlama sorunu" olduğunu, son yıllarda yoksulluğun etnik bir boyut kazandığını ve çalışan yoksullar kategorisinin bü-

25. 2010 yılı itibarıyla Türkiye kentleşmesinin bilançosuna baktığımızda, mekânsal dağılım açısından NUTS coğrafi bölgeleme sisteminin, ülkeyi NUTS bölgeleri 1. düzeyde 12 bölge, 2. düzeyde 26 alt bölge ve 3. düzeyde 81 il olarak ayırdığı görülecektir. 16 büyükşehir belediyesi, 143 büyükşehir ilçe belediyesi, 65 il belediyesi, 749 ilçe belediyesi ve 1977 belde belediyesi olmak üzere toplam 2950 belediyenin var olduğunu görürüz. Daha küçük birimler açısından bakılınca 20.000 civarında mahalle bu belediyelerin içinde yer almaktadır. Kentleşmemiş nüfus, 35.000 civarında köy (nüfus 150-5000) ve 47.000 civarında mezrada (nüfus 1-150) yaşamaktadır. Yaklaşık 75 milyon olan ülke nüfusunun %82'si belediye sınırları içinde bulunuyor ki bunun %45'i büyükşehir, %55'i diğer belediyeler içinde yaşıyor.

yüdüğünü, toplumun büyük bölümünün yoksulluk sorununu doğal karşılayıp, devleti bu süreçte sorumlu görmediğini ortaya koymaktadır (2008).

Kentleşme sürecinin ne denli hızlı yaşandığı ortadadır. Üstelik son derece pahalı bir süreç olan kentleşmenin bir tür bedeli ödenmemiş modernlik yaklaşımıyla, kendine özgü biçimde yaşandığı, ucuz bir versiyonun tercih edildiği, kentleşmenin kentleşme anlamına gelmediği, devletin halkın kentleşme hızına yetişemediği, bunun da ister istemez enformel bir kentleşmeyi getirdiği literatürde sıklıkla ifade edilir.

Literatürün eksik okuduğu bu sorunlu kentleşme Türkiye'nin modernleşmesi ve kalkınmasında önemli işlev görmüştür. Tam da bu nedenle devletin ve çeşitli hükümetlerin mücadele etmek bir yana desteklediği bir süreç olmuştur. Resmi modernlik söyleminde bu enformel kentleşme süreci ve plansızlık eleştiri konusu iken, Türkiye kentlerini ve ekonomisini yaratan bu süreç hem karşı konulması güç hem de sürmesi istenilen bir süreç olduğundan çelişkiler üretmiştir.

Kentleşme süreci de hem sınıfsal çelişkiyi oluşturan hem de diğer toplumsal çelişkilerle eklemlenebilen bir sorun alanıdır. Kentli ve göçmen kimliklerinin kente tutunma, sermaye biriktirme, sınıf atlama süreçlerinde farklı kapasitelere sahip olduğu, Türkiye'nin son 60 yılda pek çok farklı göç türüne sahne olduğu hatırlanmalıdır.

Türkiye'de 20. yüzyılın ikinci yarısında kentler hızlı, yoğun, "yağ lekesi biçiminde" ve kontrolsüz büyüdü. Sadece 1950-60 arasında dört büyük kentin nüfusu %75 arttı. Kentsel donatılar ve kentsel hizmetler eksik ya da yetersiz, çevre kalitesi ise düşüktü. "Bu sistem gecekondusuyla, dolmuşuyla, minibüsüyle, yapsatçısıyla işportacısıyla Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde belli bir aşamaya kadar işlev gördü" (Tekeli, 1991: 171). Öte yandan bu dönem bölgelerarası dengesizliğin doruğa ulaştığı bir dönem oldu.

1980 sonrası ise, yeni bir kapital birikimi dönemine işaret ediyordu. Bu süreç kentleri de derinden etkiledi. Türkiye eko-

nomisinde yaşanan sanayisizleşme sürecinin ardından üretimin yerini rant anlayışının alması sermayenin kentlere olan ilgisini artırdı. Bu süreçten önce kentsel rantları küçük girişimcilere bırakıp, ithal ikameci ve tekelci sanayileşmenin rantlarını toplayan sermaye kentleri keşfetti. Hatta turizm alanı ilanı örneğindeki gibi, merkezi yönetim aracılığıyla kentsel rant yaratma ve el koyma yöntemleri geliştirildi. Yabancı müteahhitler de sürece dolar cinsinden kredi elde ederek ortak oldu (Keyder, 2000). Eskiden yaygın bir şekilde dağıtılan kent rantları, sermayenin devreye girmesiyle hem daha spekülatif hem de büyük sermaye grupları tarafından el konulur hale geldi.

Türkiye’de 24 Ocak 1980 öncesinde oluşan kentsel rantlar kentliler arasında oldukça yaygın bir biçimde bölüşülüyordu. Bu ranttan kentin eski mülk sahipleri kat karşılığı mülklerini yapsatçıya devrederek pay alıyorlardı. Kentteki bürokratlar kurdukları konut kooperatifleri aracılığıyla bir pay sağlıyorlardı. Çok sayıda küçük girişimci ya da yapsatçı daha başka iş alanlarına geçmeden bu yolla bir ön birikim yapıyordu. Küçük üreticiler sanayi siteleriyle bundan yararlanıyorlardı. Kent dışında büyük bir arsaya fabrikasını kuran sanayici bu taşınmazının sürekli artan değerini, bu taşınmazını güvence göstererek aldığı kredi miktarını artırmakta kullanabiliyordu. Bir ölçüde eski gecekondulu sahipleri de ellerinde tuttukları gecekondulu arsalarını yeni gelenlere satarak bu ranttan yararlanıyorlardı (Tekeli, 1991: 174).

Işık ve Pınarcıoğlu da, “erken dönem Türkiye kentleşmesinin, kentsel rantların paylaşımı açısından net bir sınıfsal uzlaşmaya dayandığını” ileri sürmektedir (2001: 121). Kent rantından artık yararlanamayan gecekondulu sahipleri ve küçük girişimcilerin de sistem içine yeniden eklenmesi için de imar afları ve ıslah imar planları gündeme getirildi. Dönemin Başbakanı Özal’ın 1988’de “son beş yılda iki buçuk milyondan fazla eve ruhsat verdik. Böylece kat çıkıp gelir artıracaklar” (*Cumhuriyet*, 28.05.1988) diyerek anlatmaya çalıştığı politika yozlaşmaya açık bir popülizm olduğu kadar devletin gelir dağılımı eşitsizliğinden kaynaklanabilecek tepkileri bastırıldığı

ve sınıfsal konumları aşındırdığı hegemonik bir süreç niteliği taşımaktadır.

2000'li yıllar ise yeni sınıfsal ittifakların kurulduğu, farklı bir hegemonya dönemidir. Değişmeyen yeniden dağıtımda mekânın oynadığı roldür. Ancak yeniden dağıtıma konu olan mekânlar ve bu dağılımın hissedarları farklılaşacaktır. Büyüyen bir ekonomi ve gelişen inşaat teknolojileri sayesinde başta metropoller olmak üzere Türkiye kentleri en radikal mekânsal dönüşümleri yaşamaya başlayacaktır.

Türkiye kentlerinde, resmi ideoloji ve bedelsiz modernleşme kadar sınıfsal ayrışmanın tezahürlerini gözlemlemek de olanaklıdır. Hegemonya mücadelesinin taraflarının kentsel mekânda da ayrışmış olduğu ve her kentin aslında iki yüzü olduğu görülebiliyor. Farklı sınıfların, konut/iş ve eğlence alanlarının ayrışması çoğu kez haritalanabilecek kadar net olarak görülebiliyor. Türkiye kentleşmesinin en net sınıfsal sonucu hem eşitsizliklerin yaratılıp çoğaltılmasında hem de gizlenmesi ya da azaltılmasında, mekânın belirleyici olduğu, mekânsal politikaların sınıf mücadelesinde temel bir rolü bulunduğu. Türkiye kentleşmesini okumak, keskin sınıfsal sonuçlar üreten bir kapitalist modernleşme sürecinin hikâyesine tanık olmaktır; bu nedenle öncelikle bir toplumsal sınıf analizini gerektirir.

Tarihsel Blok, Korporatizm ve Sınıflar

Türkiye'nin gerçek anlamda bir sanayi toplumu olmadığı, buna bağlı olarak da emekçi sınıflarının bulunmadığına ilişkin yaygın yanılsama, sınıfsal eşitsizlikleri görünmez kılan bir kılıf işlevi görmektedir. Türkiye'de gelirin bölüşümüne ilişkin ciddi ve güvenilir verinin bulunmaması, sorunun görünürlüğünü gizlemeye yönelik olsa da gelire bağlı toplumsal eşitsizlikler gündelik hayat pratikleri içinde kolayca ayrıştırılabilen eşitsizliklerdendir. Buna rağmen sınıf kavramına bağlı açıklamalar için 1960'lı yıllara dek beklemek gerekecektir.

Yoksulluk, yoksulluğa bağlı memnuniyetsizlikler ve sorunlar, yayınlanan ve yayınlanmayan istatistiklerin gizleyemeye-

ceği biçimlerde tezahür eder. 1963'e kadar gelir bölüşümüne dair çalışma bulunmayan Türkiye'de, yine 1990'ların ardından da açıklayıcı bölüşüm istatistiklerinin yayınlanmadığı görülecektir. Bu tür çalışmalara dair eksiklik sınıf bilincinin ve altkültürel oluşumların ve toplumsal muhalefetin gelişmesini engelleyici nitelikte olsa da burjuvazi, aristokrasi, elitler, köylü, işçi, memur, ortadirek, beyaz Türkler, beyaz Kürtler, yeşil sermaye gibi toplumsal nitelermelerin varlığı aslında gelire bağlı eşitsizliklerin, bu eşitsizliklerin niteliği ve kaynağının toplumsal tahayyülde bir karşılık bulduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Türkiye'yi sınıflı bir toplum olarak değerlendirebilecek ölçüde köylü, işçi, memur, burjuva, aristokrat vb toplum kesimlerinin oluştuğu, tüm bu sınıfların farklı çıkarlarının olduğu, bu çıkarlar doğrultusunda da çatışmalar ve ittifaklar gerçekleştirildiği görünür haldedir. Mustafa Kemal bu durumu "Mevcut sınıflar yekdiğerinin lazım ve melzumu mahiyetindedir. Binaenaleyh Halk Fırkası bilcümle sınıfın hukukunu ve... terakki ve saadetini temin... edebilir" sözleriyle ifade etmektedir (Tezel, 1994: 139). Ancak Mustafa Kemal Anadolu'daki eşitsizlikleri ve bundan kaynaklanan memnuniyetsizlikler ile sınıf bilinci ve mücadelesinin toplumsal çimentoya verebileceği zararları görebiliyor ve 1935'te parti programında da yer alacak toplum tanımını şöyle ifade ediyordu: "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat içinde işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanat erbabı, tüccarlar ve memurlar, Türk Camiasını temsil eden başlıca çalışma zümreleridir." (akt. Tezel, 1994).

Gramsci'nin tarihsel blok kavramı, Türkiye toplumunu ve siyasetini açıklamak için de aydınlatıcı bir çerçeve oluşturur. Bunun temel sebeplerinden biri, tarihsel olarak Türkiye'de siyasetin devlet aracılığıyla üretilen rantların bölüşülmesi olarak algılanmasıdır. Tarihsel blok çeşitli sınıfların ve farklı çıkarların ittifakıyla oluşan ve hegemonik hale gelen bir güç yelpazesini ifade eder. Bu anlamda Türkiye'deki sınıfların ve bu sınıf

çıklarlarını temsil eden siyasi hareketlerin sürekli bir hegemonyaya mücadelesi verdiğini, bu süreçte de dört dönemin güçlü hegemonyalar olarak tarih sahnesine çıktığını görüyoruz. 1923-1950, 1950-1980, 1980-2000 ve 2000 sonrası süreçler dönemsel olarak ayrıştırılabilecek farklı tarihsel blok ittifaklarının ve hegemonik iktidarların dönemi olarak okunabilir.

Tarihsel blok, sınıfları ve sınıflar arası mücadeleyi görünmez kılan korporatizmdir. Korporatizm basitçe, özel mülkiyet ve girişimin önceliği ilkesine dayanan kapitalist üretim tarzının egemen olduğu ancak sınıf farklılıklarını ve çatışmasını bertaraf eden dayanışma pratiklerine sahip, üye ve grupların birbirine karşılıklı olarak bağımlı, uyumlu ve tamamlayıcı nitelikte olduğu, hiyerarşik ve otoriter bir toplum modeli olarak tanımlanabilir. “Bir toplum ve ekonomi modeli olarak korporatizm, toplumu, birbirine karşılıklı bağımlı ve işlevsel bakımdan birbirini tamamlayan parçalardan oluşan, organik ve kendi içinde uyumlu bir bütün olarak görür. Temel birimler, toplumun molekülleri de, meslek grupları ve bunların örgütleri, yani korporasyonlardır” (Parla, 2009: 105).

Liberalizmin bireyciliğini ve sosyal sınıfların varlığını, sınıf çatışmasını, emek ve sermaye çelişmesini reddeden bu ideoloji Türkiye'nin siyasal atmosferi için son derece uygun bir düşünce, hatta kamu felsefesi olarak düşünülebilir. Parla, anti-liberal ve anti-sosyalist olan Türkiye korporatizmini genelde solidarist (dayanışmacı), zaman zaman, yer yer de faşizan bir korporatizm olarak değerlendirir ve Türkiye'deki ideolojik merkezin, egemen solidarist korporatizm nedeniyle ortada değil hep sağda olageldiğine dikkat çeker (2009: 7, 112).

Türkiye'deki sosyolojik düşüncenin gelişmesinde önemli rolü bulunan Ziya Gökalp²⁶, korporatizm düşüncesinin de en

26. Parla, felsefesini “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim” diye tarif eden Gökalp'in alfabe değişikliğini kültürel kesinti olması kaygısıyla çekinceyle karşıladığını, Atatürk döneminde hiçbir eserinin Latin alfabesine çevrilmediğini, eserlerinin sistematik basımının ancak 1973'te gerçekleştiğini hatırlatır: “Onun tarih felsefesi, bazı Kemalistlerinki gibi tarihi durdurup, geçmişin istenmeyen bölümünü atıp, sıfırdan yeni toplum ve yeni devlet

önemli temsilcisidir. Kemalizm açıkça Gökalp'e referans yapmamış olmasına rağmen, bu korporatist ideolojiyi kendince yorumlayarak, hatta bir miktar da çarptırıp daha otoriter bir zemine de oturarak kullanmıştır. Kemalizm, Gökalp korporatizminin daha sağcı ve radikal bir yorumudur. Gökalp sınıfların varlığını inkâr etmeksizin, sınıf mücadelesinin engellenmesine yönelik birleştirici ideolojileri ön planda tutarken, takipçileri sınıfların varlığını inkâr ederek, farklılıkları mesleğe bağlı bir ayrışma ve işbölümü olarak yorumlayacak, siyasallaşmamış apolitik bir modern özne tahayyül edecek, sınıfsal farklılıkların çatıştığı, uzlaştığı bir siyaset ve demokrasi anlayışından uzaklaşacaktır.

Kapitalist Modernleşme, Eşitsizlik ve Yoksulluk

Bütün iktidarlar, iktidarın sürdürülmesi için çeşitli politikalar uygular. Bu politikaların demokratiklik derecesi baskı ve ikna dengesine göre değişiklik gösterir. Sürekli bozulan, yeniden kurulan kararsız bir denge halindeki hegemonya sürecinde toplumsal sınıfların görece kazanımları ve kayıpları söz konusudur. İktidar hegemonyanın zayıfladığı dönemlerde baskı mekanizmalarını kullanabileceği gibi, çeşitli popülist politikalar aracılığıyla hegemonyasını yaygınlaştırmak ve iktidarını sağlamlaştırmak yolunu da seçebilir. Bu açıdan iktidar tabi ve egemen sınıfların taleplerine karşı duyarlı olmalı, bu talepleri sürekli takip etmeli ve toplamalıdır. İktidarın benimseyeceği politika toplumsal muhalefete bağlı geri beslemenin sonucu

yaratmaya imkân tanıyan bir tarih felsefesi değildi" (2009: 232). Gökalp, üniversitelerin, eğitimin ve kültürün devletten özerk olması, kadın haklarının çoğaltılması, radikal toprak reformunun gerekliliği, Doğu ve Güneydoğudaki yarı-feodal yapının ortadan kaldırılması, kapitalizmin İslam hayırseverliği ile dengelenerek dayanışmacı bir anlayışın geliştirilmesi, devletin ekonomiye hem işletmeci hem sermayedar olarak katıldığı karma ekonomik modelin gerekliliği gibi fikirlerin ilk savunucularından olmuş, Kürt kökenli olmasına rağmen Kürt, Ermeni, gayrimüslim nüfusunun meselelerini konu etmemiş, yayılmacı olmayan gerçekçi bir Türk milliyetçiliğini formüle etmiş, bu özellikleriyle de Türkiye'deki ideolojik konumların çoğunluğunu etkileyen bir korporatist modelin teorisyeni olmuştur.

olacak, hangi sınıflara ne şekilde yaklaşılacağı böylece ortaya çıkacaktır. İktidar bu talep, beklenti ve fikirleri kendine eklemeyerek hegemonyasını güçlendirmekte hem de uygulanacak politikaları güncellemektedir. Kapitalizmin varlığını devam ettirme potansiyelinin bu esneklikten, geri besleme mekanizmaları aracılığıyla yeni yapıları kendine eklemleyebilme yeteneğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Bu bağlamda yeniden dağıtım politikaları hegemonyanın kuruluşunda önemli bir araçtır. Kapitalist devlet, kurulmuş olan hegemonik dengeye bağlı olarak yarattığı eşitsizlikleri katlanılabilir kılacak sosyal politikaları gündeme koyar. Bunlar ücretsiz kitle eğitimi olanakları, emek piyasasının düzenlenmesi, sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması ve doğrudan nakdi yardımı da içeren sosyal yardım politikalarıdır. Sosyal konut üretimi, kira yardımı ya da altyapısı hazır arsa tahsisi, ucuz konut kredileri sağlanması, kentsel hizmetlerin sübvansiyonu da bu tür sosyal politikalarındandır²⁷. “Kent rantlarının oluşmasında, bunlara el konulmasında ve yeniden dağıtılmasındaki çeşitlilik ve esneklikler popülist politikalar ve patron-adamı ilişkilerinin sürdürülmesi için adeta ideal bir ortam yaratmaktadır” (Tekeli, 2001: 50).

Yeterli sermaye birikimine sahip ülkeler kentsel yatırımlara, büyük kentsel projelere kaynak aktarabilirken, sermaye birikimi yetersiz ülkelerde ve kentlerde ciddi bir yatırım eksikliği ortaya çıkmaktadır. Bu yatırım eksikliğini ikame edilecek modeller ve uygulamalar pek çok geç gelişen ülkede gözlemlenebilir.

Özellikle konut arzına ilişkin yetersiz politikaların ikame biçimleri geç gelişen ülkelerde benzer bir yol izlemiştir: Konut sahipliğinin desteklenmesi, işgallere göz yumulması, geçici mülkiyet hakları dağıtılması gibi geçici çözümler tampon me-

27. Devletin, sosyal adaleti sağlama amacıyla kırsal ve kentsel toprağı yeniden dağıtmasının en radikal örneklerinden biri, Küba’da 1959 Devrimi’ni izleyen reform çalışmalarıdır. Tarımsal toprağın %60’ı kamulaştırılmış, kentsel mülklerin kiraları %50 azaltılmış, konut sahibi olmak isteyenlere ucuz arsa tahsis edilmiş, kiracıların yarısından fazlası ev sahibi haline getirilmiştir (Hamberg, 2001).

kanizmalar olarak işlev görmüştür. Devlet bu politikalar aracılığıyla meşruiyetini sağlamlaştırmakta ve hegemonyayı kurmakta, geliştirmekte ya da genişletmektedir. Kent rantlarına ortak edilerek düzenin parçasına dönüşen kitlelerin, düzenin koruyucusu haline geldiği de dikkat çekicidir:

Tüketim, yürürlükteki düzenin korunması açısından da önemli... Doyum, yürürlükteki düzene tepki duyulmasını önler. Giderek elde edilen yüksek tüketim gücünün yitirilmesi korkusuyla düzenin yanında yer alınır, düzen savunulur... Tüketim yoluyla daha üst sınıfların yaşam biçimini andıran bir yaşantı sürdüğü kanısını edinen orta sınıflar, bu durumlarının bozulmaması için, yürürlükteki düzenin değişmesini istemezler (Şenyapılı, Ö., 1978: 48).

Hatta, Türkiye örneğinde olduğu gibi, devlet ekonomiyi egemen sınıfların lehine bir kapitalist birikim süreci olarak düzenleyebilmektedir. Bu süreci gözlemleyebilmek için mülkiyetin yeniden dağılımına, özellikle de kentsel arsanın yeniden dağıtımına, bu dağıtıma ilişkin ikna üretme mekanizmalarına dikkat çekmek gerekmektedir. Süreci oldukça iyi özetleyen bir değerlendirme için tekrar Önder Şenyapılı'ya kulak vermek gerekiyor:

Üretim araçları iyeliğinin belirli ellerde toplanmasına duyulacak tepki, iyeliğin (mülkiyetin) kutsallığı, dokunulmaz bir hak olduğu ilkesi güçlendirilerek önleniyor. Çalışanlara, emekçi yığınlara kent toprağının küçük parsellerini edinme hakkı tanınıyor. Bu küçük toprak parçasının egemeni olduğuna inandırılıyor. Bir anlamda, bir parsel egemenliği kıyasıya körükleniyor. Böylece özel iyeliğe duyulacak olası tepkileri giderme aracı olarak kullanılıyor kent toprağı. Gecekondulara tapu dağıtmak da aynı amaçlı (1978: 86).

Türkiye'de kentleşme sürecinin tamamı hegemonik bir proje gibi okunabilir. Dönemler boyunca değişik ideolojiler ve sınıfların eklenmesiyle oluşan ittifaklar sonucunda ortaya çıkan farklı hegemonik süreçlerin mekânsal yansımaları olmuştur. Bu süreç kentin maddi belirleyicilerine bakılarak da

okunabilir. Bunlar iktidarın ve resmi ideolojinin, bedelsiz modernleşmenin, sınıfsal farklılaşmaların ikili yapısının ve küreselleşme ideolojisinin tezahürleri olarak düşünülebilir.

Türkiye gibi gecikmeli modernleşen üçüncü dünya ülkelerinde temel sorunlardan biri, enformel çalışma, enformel konut üretimi, enformel yaşam ve bundan kaynaklanan kontrolsüz kentsel büyüme olarak görülür. Çarpık kentleşme, kentlileşememe, kendine özgü (*ad-hoc*) çözümler tüm kentlerde gözlenebilen bir tabloyu oluşturmaktadır.

Şehirdeki manzara değişmesinin en fazla konuşulan yönü 1945'lerden 1960 sonlarına kadar prototip olarak gecekondular, işporta, dolmuş tablosudur. Burada göçenler sonraları büyük problemlere neden olacak yönler, yaşam stratejileri geliştirmiştir. Kanunsuz (illegal) ev edinme (gecekondular), vergisi söz konusu olmayan –yani gene kural dışı– iş kurma ve sürdürme (kayıt dışı ekonomi), örgüt ve düzen kaidelerine uymayan patronaj ilişkileri (iltimas, adamını bulma, kayırma), yeni yetişenlere formel eğitim yerine kaba bir dinsel eğitim gibi önceden fark edilmeyen, üzerinde durulmayan, bugünlerde ise en büyük sorun olarak toplumun karşısında dikilen yönler ortaya çıktı (Kıray, 1995: 44).

Öte yandan gecekondular biçiminde kentleşme, kendi içinde bir başarı öyküsünü de içermektedir. Duben, gecekonduların geleceğe dönük bir aile yatırımı özelliğine dikkat çekerken, üretim sürecindeki yardımlaşma modeline vurgu yapmaktadır (2002: 44-55). Bir gecekondular üretimi sürecindeki emeğin yaklaşık dörtte birinin arkadaş ve akrabaların ücretsiz emeğinden oluşması ve güvene dayalı borçlanma ilişkilerinin yaygınlığı önemli özelliklerdir. Ayrıca erken dönem gecekondular kullanım değeri olan birer yaşam alanı olarak düşünüldüğünden, binaların konumlanışının da birbirine saygılı bir kamusal değer içerdiği söylenebilir.

Kentleşme süreci kırsal yoksulluğun kente taşınması ve kentsel alanda üretilen yeni eşitsizlikler ile yeni bir yoksul çoğunluk doğurmaktadır.²⁸ Bu yoksulluktan kurtulmak iste-

28. Örneğin İstanbul'da en zengin ve en yoksul aileler arasındaki gelir farkının

Yenilerin elindeki tek strateji kentsel rantı yağmalayarak, yaşam düzeylerini yükseltmek ve yoksulluk nöbetlerini devretmek olmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 155). Yeni kentliler üzerine yapılan çalışmalarda göstergeler de yeni kentlilerin kent kökenli olmadığını; eğitim düzeylerinin yüksek olmadığını; işsizlik yaşadıklarını; tatil, izin, boş vakit kavramlarının modern ölçütlerde olmadığını; ağırlıklı olarak özel sektörde, sanayide, emek-yoğun işlerde çalıştıklarını; çiftçi ya da tarım işçisi konumlarından ancak orta-büyük burjuvaziye evirilebildiklerini ortaya koymaktadır (Boratav, 1995a). Yeni kentliler tasarruf yapmak, tatile çıkmak, sanatsal, kültürel aktivitelere ve kentsel yaşama katılmak bir yana, dinlenmeye vakit bulamayacak derecede yaşam kavgasının içindedir. Sendikalaşma ve herhangi bir sosyal güvenceye sahip olma oranları ise giderek düşmektedir.

Sınıfsal çelişki yoksulluk, açlık gibi somut durumlarla ortaya çıkabildiği, kentsel ve kırsal alanda kolaylıkla gözlemlenebildiği; aşırı eşitsizlik birçok din ve kültürde önemli bir vicdani sorumluluk olarak tanımlandığı için yoksullukla mücadele farklı politikalarla da olsa gündeme gelmiştir.

Yoksullukla mücadele edilmeyen bir toplum pek mümkün değildir; ancak yoksulluğun doğallaştırılıp, istatistik ve fiziksel olarak görünmez kılınmaya çalışıldığına rastlanabilir. Bir başka strateji yoksul nüfusun toplam içindeki oranının azaltılmasına yönelik gelir dağılımı politikaları üretmektir. Yoksul nüfusun oranını azaltmayan ancak yoksulluğu katlanılabilir kılan iyileştirmeler ve imkânlar yaratma politikaları da söz konusu olabilir. Yoksulluğu devletin sorumluluğu gibi gösterme, yoksulluk ve eşitsizliklerden bizzat yoksulu sorumlu tutma, yoksullukla mücadeleyi de iyi niyetli zenginlerin insafına bırakma politikaları da görülebilir. Elbette yoksulluğu insani

1437 kat olduğu, kentin %1'inin gelirin %30'una, en zengin %10'un gelirin %52'sine, en zengin %20'nin gelirin %64'üne el koyduğu düşünülürse; bu insanların kent mekânında ayrıştıkları, alışverişten, eğitimden, ulaşımdan eğlenceye kadar farklı mekân kullanımları olduğu bilirse; o kentte bütünleşmenin, hemşeriliğin sözünün bile edilemeyeceği bir kamusal krizi vardır.

bir kriz olarak yorumlayıp olabildiğince ortadan kaldırmayı hedefleyen politikalar da uygulanabilir.

Yoksulluk Türkiye’de köklü geçmişi olan bir durumdur ancak sürekli değişime de uğramaktadır. 1980 sonrası süreçlerde yeni yoksulluk olarak tanımlanan mağduriyet biçimleri görünür haldedir (Buğra ve Keyder, 2003). Küresel kapitalizmin dünyayı 20/80 formülü ile kavramsallaştırdığı bir süreçte %20’lik küresel tüketici grubun içine giremeyen kesimler defolu tüketiciler olarak adlandırılmaktadır (Bauman, 1999).

Tüketim toplumunun yaygınlaşmasıyla temel yaşamsal kaynaklara, dayanıklı ve hızlı tüketim mallarına ulaşamayan kesimler Türkiye’de de çoğalmıştır. Bu sürece özellikle güvenlik sebebiyle zorunlu göç yaşayan, göç sürecine hazırlıksız ve güvencesiz yakalanan kesimler dahil olmaktadır. Neoliberalizm bir yandan küresel yedek işçi pazarlarını devreye sokup iş güvencesizliği ve işsizlik yaratırken, çalışan yoksullar diye tanımlanan ve giderek genişleyen bir kesim de doğmaktadır.

Türkiye’de sosyal refah devletinin tasfiyesi ve kamu hizmetlerinin özelleşmesi sonucunda, eğitim, sağlık, ulaşım, barınma vb masrafların karşılanamaması yoksulluğu doğuran bir başka sebeptir. Ayrıca siyasi otoritenin bireye sağladığı fırsatlar alanının (istihdam, kayırma vb) daralması sonucunda, yoksulluğun daha derin deneyimlenmesi de söz konusu olmaktadır. Geleneksel dayanışma ağlarının kopması, geniş aile içi dayanışmaların azalması yoksulluğu artırıcı bir gelişmedir.

Kentleşme süreciyle kırla bağlantısını yitiren ya da kentsel alanda geçimlik üretim yapma şansı olmayıp gıda temininde piyasaya bağımlı hale gelen kesimler de yoksulluğun yeni hedefi olmaktadır. Son olarak azalan kentsel arsa stoku, gecekondu yapımının zorlaşması, kent rantlarına yönelik artan genel ilgi ve kentsel dönüşüm projelerinin yarattığı yeni ve özel mağduriyetler yoksul kesimi büyütmede, yoksulluğu derinleştirmektedir.

Buğra 1960’lara kadar fakir devlet-Müslüman toplum anlayışının egemen olduğunu; yoksullukla mücadelenin hayır-

sever zenginlerin vicdanına terk edildiğini; geleneksel vakıfların, zekât gibi keyfi yardımların kapsayıcı ve dönüştürücü işlev görmediğini; Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, 1946'da yapılan 10 yıllık Milli Sağlık Planı, ayrıca Yardım Sevenler Derneği gibi yeniliklerin de yoksulların durumunu ciddi biçimde değiştirmede; 1960 sonrasında sosyal devlet ve sosyal hak söyleminin güçlendiğini ancak sosyal yardımların sadaka niteliği taşıdığını; nihayet 1984 yılına gelindiğinde düşük ve orta gelirli için devletin TOKİ ile devreye girmeye niyetlendiğini; 1986'da laik zekât olarak nitelenen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu'nun (fak-fuk-fon), 1992'de yeşil kart uygulamasının da yoksulluğu ortadan kaldırmayan ancak daha katlanılabilir kılan, üstelik sosyal yardımların sadaka niteliğinin siyasi olarak kullanılabilmesinin; giderek İslami bir hayırseverlik anlayışının yaygınlaştığının altını çizmektedir (2008).

Sosyal güvenlik şemsiyesi altına girmenin çeşitli kayırma ilişkilerine bağlı olduğu bir ortamda, bu şemsiyenin dışındakiler için yeterli sosyal politika üretilememesi, nüfusun üçte birinin yeşil kart dahil herhangi bir güvenceden mahrum olduğunu çarpıcı bir istatistikle karşımıza çıkarıyor. Çoğu koşulda bu istatistikte yer alanların diğer toplumsal çelişkilerin de mağduru olması daha da zor ve eşitsiz toplumsal koşullar üretiyor.

Mekân Aracılığıyla Sermaye Biriktirme

Kapitalist bir sistemde sermaye biriktirmek artıdeğere el koyarak mümkünken, zengin olmanın temel yollarının kâr, faiz ve rant olduğunu biliyoruz (Marx, 1999: 51). Buna göre reel üretim ve ticaret yolu ile kâr, finansal sermayenin kullanılmasıyla faiz, kıt kaynakların mülk edinilmesiyle ise rant kavramıyla ifade edilen birikim mümkündür. Kıt bir kaynak olan toprağın mülk edinilmesi "mutlak rant" kavramıyla, toprağın barındırdığı ya da ürettiği yeraltı ve yerüstü metallerin miktarı da "farklılık rantı" kavramıyla açıklanabilir.

Çeşitli ülkelerde bu sermaye biriktirme araçlarının belirli ölçülerde vergilendirilerek düzenlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Toprak mülkiyetinden elde edilen çeşitli zenginlikler de farklı biçimlerde de olsa vergilendirilmektedir. Bir arsa üzerinde ürün yetiştirilerek ya da satış yapılarak gelir getirebildiği gibi, üzerine yapı yapılarak ya da hiçbir şey yapmadan boş bırakıp zamanla değer kazanması beklenilerek de rant yaratabilmektedir. Zamanla değer kazanma arsanın kıt bir kaynağa dönüşmesi ya da yerleşmenin bu arsaya doğru büyümesi, yani kentin gelişmesi sonucu olduğundan, değer artışından kamuya pay ayırmak yaygın bir vergilendirme aracıdır.²⁹

Türkiye örneği artan kentleşme oranı, çoğalan nüfus; ancak artmayan toprak nedeniyle mutlak ve farklılık rantlarının sürekli üretildiği ve ancak son derece kısıtlı biçimde vergilendirildiği; dolayısıyla mekân üzerinden sermaye biriktirmenin ve eşitsizlik üretmenin kolayca başarıldığı, bu eşitsizliklerin mevcut toplumsal çelişkileri körüklediği ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkar.

Türkiye'deki vergi sistemi gelirler, harcamalar ve servetler üzerinden alınan paylara dayalıdır. Servet üzerinden alınan paylar, gayrimenkullerin satış ya da veraset yoluyla intikal etmesi sırasında vergilendirilirken, yapılan kamu yatırımları sonucunda oluşan değer artışları da bir kereye mahsus olmak şartıyla şerefiye olarak vergilendirilebilmektedir. Bunun dışında emlak vergileri vardır ancak genellikle mülkün gerçek değerinin çok altında bir değer tespiti üzerinden hesaplanmaktadır. Enflasyonist bir büyüme ve krizlere açık riskli bir ekonomi ortamında taşınmaz sahipliği, en güvenli ve prestijli yatırım araçlarından sayılmaktadır. Ciddi biçimde vergilendirilmeyen taşınmaz varlığı, toplumun geniş kesimlerini üretim ve iş yapmadan mekân üzerinden sermaye biriktirmeye yönelmektedir.

29. Kimi ülkelerde bu doğrudan bir gelir vergisi olarak uygulanırken, taşınmaza kamunun hissedar olması ya da mülk sahibinin taşınmaz üzerinde proje geliştirirken bir sosyal proje de üretmesi gibi uygulamalar bulunmaktadır.

Saner, kamu kurum ve kuruluşlarının mülkiyetindeki taşınmazların kesin adedi ve miktarının bilinmediğini, bu durumun spekülâtorler, mafya, politikacı bürokratlardan oluşan bir ittifak eliyle kamu mallarının yağmalanması ya da spekülâtif olarak kullanılmasını sağladığını belirtmektedir (2000). Turan, devlet mülklerinin metalaştırılmasında özelleştirme ve satış dışındaki, tahsis, trampa, kiralama ya da intifa, irtifak ve üst hakkı gibi kullanım imkânlarına dikkat çeker ve hem bu taşınmazların ayrıcalıklı devri hem de ayrıcalıklı plan kararları ile hem mutlak hem de farklılık rantının yaratıldığına vurgu yapmaktadır (2009). Keyder, devlet mülkiyeti anlayışının Osmanlı'dan kalma bir alışkanlık olduğunu, bugün bile Türkiye'nin coğrafi alanının yaklaşık üçte ikisinin devlet mülkiyetinde olduğunu söylemektedir (2000). Perouse da 2008 yılı itibariyle İstanbul iline bağlı toprakların %17'sinin orduya ait olduğuna dikkat çekmektedir (2011: 18). İstanbul'daki arsa fiyatları birçok Avrupa kentindeki emlak fiyatlarını aşmış durumdadır; bu nedenle temel güç kaynağı haline gelen mülkiyet tüm kesimler için cazip bir yatırım haline gelmektedir.

1980'lere kadar olan ithal ikameci dönemde ayrıcalıklı yatırım olanaklarına sahip sermaye gruplarının imalat ve montaj sanayi ile sermaye biriktirdiklerini, 1980 sonrasında ise uluslararası rekabetin de etkisiyle daha kolay bir zenginlik aracı olarak kent rantlarını keşfederek kentsel arsa yatırımlarını çoğalttıklarını (Tekeli, 1991), imar planlarını yönlendirmeye başladıklarını, gayrimenkulün 1980 sonrasında enflasyonist ortamında siyasi yolsuzluk, kapitalist gelişme ve uluslararası finansın iç içe geçtiği İstanbul'da en yüksek kazançlara ulaştıran sektör olduğunu (Keyder, 2000) görüyoruz. Dahası özellikle 2000 sonrasında küçük/büyük, yerli/yabancı her tür girişimci dışında bizzat belediyeler, kamu kuruluşları ve bakanlıkların dahi gelir yaratmak ve bütçe denkliliği sağlamak üzere kentsel yatırımlara ilgi duymaya başladığı görülecektir. Kentsel topraktan elde edilen gelirlerin cazibesi, diğer tüm servet biriktirme girişimlerini ikincilleştirecek dereceye gelmiştir. Ancak

kıt bir kaynak olan kentsel arsanın elde edilmesinin ciddi bir şekilde zorlaştığı büyük ölçekli şehirlerde ranttan pay alma savaşı çok daha çetin bir hal alacaktır.

Kapitalizm toplumu mülk sahipleri ve mülksüzler olarak kutuplaştıran bir sistem olarak tanımlanabilir (Dobb, 1999: 16). Kapitalist mülkiyet ilişkileri ve bu mülkiyet aracılığı ile elde edilen rantlar, çeşitli dönemlerde farklı önemlerde de olsa eşitsizlik üretmenin ve kapitalist hegemonya kurmanın bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalist kentin sosyal adalet sorununun özünde bu mülkiyete bağlı eşitsizlik ilişkileri sürekli olarak yer almıştır. Hegemonyanın kurulması ve sürekliliği açısından devlet bu eşitsizlik ilişkilerini ve ona karşı çıkışları yakından takip etmiş; kitleleri hegemonyaya eklemek, sistem içine dahil etmek için çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemler zor ve ikna arasında değişen dengeler tarafından belirlenmiştir. Bu dengeler, devleti kimi zaman sosyal kimi zaman totaliter, kimi zaman da demokratik bir kimliğe bürünmeye zorlamıştır.

İngiltere deneyiminde “Mülkiyete karşı en büyük suç hiçbir şeye sahip olmamaktı”; mülksüzler, başıboş gezenler potansiyel suçlu olarak görülüyor, faili meçhul suçlar onlara ihale ediliyordu (Thompson, 2004: 100). Öte yandan 1775 gibi erken sayılabilecek tarihlerde özel mülkiyetin kaldırılması, arazi millileştirilmesi üzerine teorik tartışmalar başlamıştı (Thompson, 2004: 212). 1848’e gelindiğinde Marx ve Engels meşhur manifestoya şu satırları yazacaktır:

Özel mülkiyeti kaldırmak istediğimiz için dehşete düşüyorsunuz. Ama mevcut toplumunuzda, özel mülkiyet, üyelerinizin onda dokuzu için kalkmıştır ve tam da onda dokuzu için var olmadığı için vardır. Yani bizi, zorunlu önkoşulu, toplumun çok büyük çoğunluğunun mülksüzlüğü olan bir mülkiyet biçimini kaldırmayı istemekle suçluyorsunuz. Kısacası, bizi, mülkiyetinizi ortadan kaldırmayı istemekle suçluyorsunuz. Kuşkusuz, tam da bunu istiyoruz (2000: 23).

Gerçekten de mülkiyet üzerine tartışmalar çoğalacak, mülkiyetin yaygınlaştırılması, ailenin de hem kadın bedeni hem de konut üzerinden temel bir mülkiyetçi kurum olarak inşası söz konusu olacaktır. “İşçi sınıfı ne susturulabilir ne de ortadan kaldırılabilir. Tek çare onun hareket tarzını anlamaya ve proleter devrimi kontrol altına almaya çalışmaktır... Bu bağlamda iktisat politikasının görevi, gelir düzeylerinde ve tüketim istahında sürekli bir devrim estirmektir...” Efektif talep teorisi olarak adlandırılan bu okumada sınıf mücadelesi kabul edilir ve kapitalist büyümenin ihtiyaçlarına yarayacak şekilde çözülmeye çalışılır (Hardt ve Negri, 2003: 76). Mülkiyet anlayışının yaygınlaştırılması bu mantığın ürünüdür. Engels her işçiye kendi küçük evinin mülkiyetinin verilmesiyle onu kapitalizme yarı-feodal biçimde zincirleyecek bir burjuva ideolojisini oldukça erken bir tarihte eleştirmiştir (1992). Afrika’da kapitalizmin yerleştirilmesi mülkiyet ilişkilerinin değiştirilmesine bağlıdır (Mandel, 1998: 36).

Türkiye’deki imar affı ve tapu tahsis belgesi ya da tapu dağıtma uygulamaları düşük gelir grubunu sınıf bilincinden koparıp küçük burjuva özlemlerini yerleştirme, daha mutlu bir yaşama dair umut yanılsaması yaratma politikaları olarak görülmüştür (Adam, 1979). Güney Amerika’da da topraksız köylülerin uzun mücadeleleri sonucunda çeşitli haklar kazanabildiği ancak giderek kapitalist bir sistem içine çekildikleri, “İnsanların çoğunun başka bir hayat sürmek değil mülk sahibi olmayı arzuladıkları” görülmektedir (Benasayag ve Aubenas 2008: 72). Yine de Belçika’dan daha büyük bir toprağı işgal edip yaklaşık 2 milyon kişiye bir ortak yaşam olanağı sunan Topraksızlar Hareketi’nin sisteme ciddi bir alternatif oluşturduğu belirtilmelidir (Yeğin, 2004).

Türkiye’de benzer işgal süreçlerinden söz edilebilir. Mülkiyet anlayışının kurumlaşmasında kadastro sisteminin bulunmayışı önemli rol oynamıştır. Çeşitli sorun ve ihtilafların kaynağı olan, zorla mülke ey koymalara imkân tanıyan bu eksiklik gecekondulaşma sürecini de kolaylaştırmıştır. “Türkiye’de or-

talama bir kişi için ev, sadece kendi kuşağının ve çocuklarının değil, sonraki kuşakların da ihtiyaçlarını karşılayacak, geleceğe dönük bir aile yatırımı anlamını taşımaktadır” (Duben, 2002: 44). Boratav ise mülk sahipliliğine ilişkin önemli bir saptama yapar: Yaygın bir mülksüzleşme ve proleterleşme sürecine dayandığı için şiddetli sınıf kavgalarıyla iç içe girmiş olan Batı Avrupa kentleşme ve sanayileşmesi ile karşılaştırıldığında, Türkiye’deki işçi sınıfının mülk sahipliği daha yaygın, oranı da daha yüksektir ve bu durum kentli tüketici sınıfa katılmalarını önceleyip, kolaylaştırmıştır (Boratav, 1995b: 109-112). Bugün toplumun ezilen kesimlerinin talepleri de ne yazık ki mülkiyete dayalı düzenin değişmesi değil, emlak piyasasından kentte pay almaya yönelik mülkiyet talebi olmaktadır. Bu talepler kentte tutunma ihtiyacından burjuva yaşantısına özenme, sınıf atlama ve kısa yoldan köşe dönmeye kadar çeşitlilik gösterebilmektedir.

Yeniden Dağıtım ve Modernleşme Projesinden Tavizler

Türkiye örneği, çeşitli hegemonya dönemlerinde farklı tarihsel blokların oluştuğunu, bu çerçevede mekân üretimi ile yeni eşitsizliklerin yaratıldığını, toplumsal çelişki olarak ifade edilen tahakküm biçimlerini körükleyen nitelikteki bu yeniden dağıtım süreçlerinin gerçekleşmesinde planlama sisteminin karmaşık yapısının da önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.³⁰

30. Kalkınma Planı, Bölge Planı, Çevre Düzeni Planı, Stratejik Plan, Nazım İmar Planı, Uygulama İmar Planı, Revizyon İmar Planı, Ek İmar Planı, Islah İmar Planı, Özel Amaçlı Planlar (Koruma, Turizm, Sanayi), Kentsel Tasarım gibi plan türlerinin yanı sıra 1/100.000, 1/50.000, 1/25.000, 1/10.000, 1/5000, 1/2000, 1/1000, 1/500 gibi plan ölçeklerinin bulunduğu planlama sisteminde planlama yetkisine sahip TSK, DPT, TOKİ, Özelleştirme İdaresi, Milli Emlak, İller Bankası, Orman Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, İl Özel İdaresi, Büyükşehir Belediyesi, İlçe Belediyesi, İSKİ, Muhtarlıklar, İMP gibi çok sayıda kurumun varlığı dikkat çekmektedir. Sağlık bakanlığı, milli eğitim bakanlığı, enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı, devlet hava meydanı işletmeleri, emniyet müdürlüğü, vakıflar genel müdürlüğü gibi birçok kurumun özel planlama

Batı modernleşmelerinde sınıfsal çelişkiyi hafifletme işlevi görmüş olan sosyal refah devletinin Türkiye'de güçlü bir şekilde sahne alamaması ve kurumsallaşamaması nedeniyle, sınıfsal çelişki ve toplumsal adaletsizlikler her ölçekte görünür halde tezahür etmiştir. Eşitsizliklerin kır ve kent arasında bir uçuruma dönüştüğü Türkiye'de bölgeler, kentler, kent içi eşitsizlikler de giderek büyümüş; bu ayrım mekânsal olarak okunabilir hale gelmiş; Türkiye toplumsal araştırmalar, seçim coğrafyası çalışmaları için son derece ilginç bir laboratuvara dönüşmüştür.

Modernleşme sürecinde yaşanan eksiklikler, çelişkiler ve eşitsizlikler, kentleşme süreçlerine de yansımış ve en net olarak bölgelerarası gelişmişlik farklarında, kentsel mekânın üretim sürecinde, kullanım farklılıklarında ve kalitesinde gözlemlenmiştir. Türkiye'deki kentleşme süreci ülkeyi dünya kapitalizmi ile bütünleştirme yolunda kendine özgü bir politik ekonomik mantık çerçevesinde gerçekleşmiş, bu süreçte mekân önemli bir yeniden dağıtım aracı olarak işlev görmüştür. Bu kentleşme süreci boyunca çok çeşitli politik talep ve örgütlenmeler ortaya çıkmış, bunlar çeşitli şekillerde hegemonyaya eklenmiş ya da karşı-hegemonik bir direnç üretmiştir. Mekân politikası önemli toplumsal sonuçları olan ve bugün yaşadığımız koşulları belirleyen önemli bir düzenleme aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Sermaye birikim süreçleri açısından mekân politikalarının her dönemde farklı biçimde kullanıldığını, dönemin hegemonik koşullarına göre sonuçlar ürettiğini, bu hegemonik koşulları belirleyen asıl unsurun da politik eğilimler, toplumsal hareketler ve talepler olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyet tarihi boyunca yapılacak bir inceleme, mekân

yetkileri ve ayrıcalıklarla donatılmış olduğu hatırlanmalıdır. Örneğin, Perouse Kemerburgaz-Göktürk bölgesindeki yapılaşmaların, Köy İşleri Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Orman Bakanlığı, Valilik, Belde Belediyesi, İlçe Belediyesi, Büyükşehir Belediyesi gibi, yetkileri iyi tanımlanmamış pek çok idari yönetimin etki alanının birbirine karıştığı bir yerde bulunup, resmi bir yapılaşma belgesi olmaksızın, hukuki boşluklar ve siyasi fırsatların kullanılmasıyla oluştuğunu ortaya koyuyor (2011).

politikası ve toplumsal tahayyülün birbirini karşılıklı olarak belirlediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet tarihi boyunca bir yandan planlamanın kurumsallaşma çabaları sürerken diğer yandan planlı kalkınma ve akılcılık çabalarının karşılaştığı dirençler ve zorluklar çeşitli tavizlere yol açmış; uygulanan ve uygulamaya giremeyen politikaların bölgesel, kentsel, kent içi, kamusal ve kuşaksal sonuçları olmuştur. Kuruluş döneminde devletçilik anlayışıyla gerçekleştirilmek istenilen ulusal kalkınma, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya kapitalizmi ile bütünleşme ve planlı kalkınma anlayışıyla gerçekleştirilmek istenmiş ancak istenildiği ölçüde başarılammıştır.

“Gecekondu, dolmuş, işporta üçlemesi”yle özetlenebilecek toplumsal tezahürler bir yandan devlet-sınıf ilişkileri açısından hegemonik ilişkileri anlamaya yardımcı olurken diğer yandan modernleşme projesinden verilen tavizler ya da toplumun direnme ve uyum pratikleri olarak da okunabilmektedir. “Önce daha çok hazine toprakları üzerinde kendi emekleriyle üretilen konutlar iken, zaman içinde hisseli tapulu topraklar üzerinde, ücretli emek kullanılır hale gelmiştir, daha sonra içinde yerel yönetim siyasetçilerinin, bürokrasinin, kaba kuvvetle denetim kuranların yer aldığı karmaşık bir sektör haline dönüşmüştür. Ama her durumda modernite projesinin meşruiyeti dışında yer almıştır” (Tekeli, 2001: 78).

Öte yandan kentlileşen Türkiye'nin üretici ve tüketici kentli orta sınıflarının oluşumu süreci, Türkiye kentleşmesinde geniş bir dönemi açıklayabilecek güçte bir anahtar kavramı, gecekondulaşmayı işaret etmektedir. Türkiye'de gecekondu nüfusunun 19,1 milyona ulaştığı, kent nüfusu içindeki oranının %42,6 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Davis, 2007: 40). Gecekondu Türkiye kentleşmesine özgü özel bir konut tipi olmasının ötesinde ürettiği toplumsal sonuçlar ve yarattığı ekonomik döngü açısından değerlendirilmelidir. Kentleşme literatürü incelendiğinde gecekonduyu kriminalize ya da romantize eden radikal ele alışların ağırlıkta olduğu görülecektir.